

Експліцитна та імпліцитна заборона в німецькому художньому тексті

О. В. Крайник

Львівський національний університет імені Івана Франка
Corresponding author. E-mail: olakraynyk2@gmail.com

Paper received 28.08.20; Accepted for publication 16.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-234VIII69-08>

Анотація. У пропонованій статті авторка досліджує заборону з погляду лінгвопрагматики. Заборону розглянуто як реактивний мовленнєвий акт заперечення у секвенції з ініціативним мовленнєвим актом співрозмовника. Вираження заборони відбувається за допомогою різних типів і засобів реалізації. Встановлено закономірності реалізації експліцитних та імпліцитних мовленнєвих актів заборони у різних типах висловлень: директивного, асертивного, комісивного та експресивного.

Ключові слова: заперечення, мовленнєвий акт, ілокутивна мета, заборона, експліцитне вираження, імпліцитне вираження.

Вступ. Теза про те, що за допомогою мови ми виконуємо дії у експліцитній формі, у рамках самостійної лінгвістичної дисципліни – прагматики, отримала розвиток у працях Дж. Л. Остіна [10] і Дж. Р. Серля [26]. Класифікація ілокутивних актів Дж. Р. Серля [25, с. 31-36] дала поштовх для подальших досліджень мовленнєвих актів. Центральним аспектом мовленнєвого акту виступає ілокуція – надання висловленню певної комунікативної функції [12, с. 726].

Заборона як лінгвопрагматична категорія – це реактивний мовленнєвий акт заперечення, яким мовець блокує ініціативний мовленнєвий акт слухача, з ілокутивною метою спонукати слухача не робити чогось та можливою експлікацією змісту мовленнєвого акту за допомогою дефініції "не дозволяється, що *p*":

Aber ... – Unterbrechen Sie mich nicht! [14, S. 62]

Перлокутивний ефект заборони полягає у дотриманні певної лінії поведінки слухачем.

Вираження заборони відбувається прямо – експліцитно, коли значення висловлення сприймається мовцями зі значень мовних одиниць, або приховано – імпліцитно, коли смисл висловлення виводиться слухачем зі значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування [1, с. 323, 326].

Проаналізовані приклади з художньої літератури дають змогу стверджувати, що мовленнєві акти заборони реалізуються у директивному, асертивному, комісивному та експресивному типах висловлень.

Короткий огляд публікацій за темою. Лінгвопрагматичні дослідження заперечення починаються в 70-х рр. 20 ст., що було зумовлено обмеженими можливостями синтаксичного та семантичного аналізу заперечення. Спільним для представників лінгвопрагматичного підходу, зокрема У. Енгеля [15], В. Гайнеманна [16], М. Зеннекампа [27] є визнання присутності в мовленнєвих актах заперечення конфлікту позиції співрозмовників, на який мовець може реагувати по-різному. Інші науковці М. Квіан [20, с. 46], В. Кюршнер [19, с. 12] та А. Паславська [7, с. 41] показують, що лінгвопрагматична категорія заперечення не є залежною від мовних засобів вираження, що дає змогу розмежувати експліцитні та імпліцитні типи вираження заперечення. Експліцитна реалізація заперечення відбувається за допомогою перформативних, прямих та непрямих експліцитних мовленнєвих актів. Імпліцитне вираження заперечення здійснюється за допомогою прямих та непрямих імпліцитних мовленнєвих актів, а також невербальних засо-

бів [3, с. 115].

Метою дослідження є проаналізувати експліцитні та імпліцитні типи та засоби реалізації заборони як мовленнєвого акту заперечення в німецькому художньому тексті.

Матеріали і методи. Матеріалом дослідження слугують текстові фрагменти з мовленнєвими актами заборони, дібрані методом суцільної вибірки з творів сучасної німецькомовної художньої літератури ХХ – поч. ХХІ ст. загальним обсягом 10 000 сторінок. Для розгляду заборони як мовленнєвого акту використано лінгвопрагматичний підхід, який визначає вибір методів дослідження. За допомогою структурного методу проведено аналіз внутрішньої організації мовленнєвих актів заборони. Застосування інтент-аналізу дає змогу встановити прихований зміст або так звану первинну ілокуцію непрямих експліцитних та імпліцитних мовленнєвих актів. За допомогою контекстуального аналізу виявлено на лексичному рівні лексеми зі значенням "заперечні", що використовуються для прямого імпліцитного типу реалізації мовленнєвих актів заборони.

Результати та їх обговорення. Експліцитне вираження заборони відбувається за допомогою перформативів, а також прямих та непрямих експліцитних мовленнєвих актів заперечення. Перформатив – висловлення, еквівалентне дії, вчинку; тип повідомлення, рівноцінного мовленнєвому вчинку, повідомлення, пропозитивна складова котрого не може бути оцінена в межах категорій істинності/хибності [1, с. 334]. Перформативними є насамперед ті мовленнєві акти, які містять перформативне дієслово як ілокутивний індикатор. Типовими для перформативної заборони є дієслова *verbieten, untersagen, verwehren, sich verbitten, Einhalt gebieten, einen Riegel vorschieben, verweigern, nicht billigen/erlauben/gestatten /zulassen/ genehmigen/währen* [29, с. 640]. У випадку, якщо заборона стосується мовленнєвої дії слухача, мовець висловлює перформативну заборону за допомогою таких виразів: *den Mund verbieten, das Wort entziehen / verbieten, zum Schweigen bringen, mundtot machen, den Mund stopfen* [29, с. 640].

Прямі експліцитні мовленнєві акти заборони утворюються за допомогою експліцитних заперечних засобів, тобто таких, які мають регулярне формальне вираження у вигляді спеціалізованих мовних засобів [6, с. 13]. У прямих мовленнєвих актах ілокуція максимально збігається з їх комунікативною функцією (ствердження, запитання, вимога [13]). Пряме експліцитне заперечення містить експліцитні вираження заперечен-

ня, до яких належать лексико–морфологічні і синтаксичні засоби [2, с. 107–108], за допомогою яких мовець прямо висловлює свою інтенцію. Заперечні афікси досліджувало багато лінгвістів [11; 23; 28]. Афікс – це службова морфема, яка, відрізняючись широкою сполучуваністю з певним колом коренів чи основ і вступаючи з ними у стереотипні відношення, є разом з цим зв'язаною з погляду регулярних конструкцій, які її передбачають [6, с. 133]. Групу німецьких заперечних афіксів складають такі афікси: *ab-, auf-, aus-, ent-, miss-, nicht-, nichts-, über-, un-, ver-, wider-, -frei-, leer-, -los*. Іноземні заперечні афікси: *a(n)-, anti-, de(s)-, dis-, in-(il-, im-, ir-), non* [6, с. 21]. До заперечних слів у німецькій мові належать *nicht, nichts, nie, niemals, niemand, nirgends, nirgendwo, kein-, nirgendwohin, nirgendwoher, keinesfalls, keineswegs, nein, weder – noch* [17, с. 9].

Непрямі експліцитні мовленнєві акти заборони послуговуються лексико–морфологічними та синтаксичними засобами і вживаються у випадках, коли пряме експліцитне висловлення думки, волі, бажання виявляється небажаним і неефективним, і завдання спілкування можна швидше досягти, якщо вдатися до непрямого мовленнєвого акту, змістивши прагматичне навантаження висловлення у невираження імплікацій для того, щоб слухач самостійно прийшов до думки про них [5, с. 142].

У щоденному спілкуванні трапляються випадки, коли мовець, здійснюючи певний мовленнєвий акт, має на увазі не тільки ту ілюкцію, яка міститься у мовленнєвому акті, а іншу, первинну ілюкцію [8, с. 195]:

Nur ein paar Züge. – Das ist ein Nichtraucherwaggon [18, с. 13].

У наведеному прикладі первинна ілюкція – заборона, а констатація факту про вагон для некурців – вторинна ілюкція.

Непрямі експліцитні мовленнєві акти вживаються часто з міркувань ввічливості, щоб пом'якшити силу дії ілюктивної мети. Непряме здійснення заборони зменшує її ілюктивну дію, і тоді її часто можна трактувати як пораду, прохання/рекомендацію [16, с. 204].

Імпліцитне значення – це неявний, прихований смисл, який виводиться слухачем із значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та контексту спілкування [1, с. 326].

Пряма імпліцитна заборона відбувається приховано, непрямо, неспеціалізованими мовними засобами. У прямій імпліцитній забороні дієслова з вбудованою семантикою заперечення (*unter*)lassen, *aufhören, genügen, reichen, den Mund halten, (in Ruhe) lassen* перетворюються в наказовій конструкції на заборону:

... Das will ich meinen. Immer wenn ich Tschechen frage... – Halten Sie den Mund! [18, S. 161]

Непряма імпліцитна заборона не містить експліцитних засобів вираження, вона відбувається за допомогою інших засобів і свідчить про небажання мовця з тих чи інших причин розкрити свої інтенції. До елементів невербального характеру, які дозволяють імплікувати заборону у висловлюванні, відносять ситуацію спілкування, фонові знання учасників комунікації, паралінгвістичні засоби, зокрема графічні та багато іншого [2, с. 58]. Такі мовленнєві акти втілюються у мовних формах, ілюктивна сила яких не є складовою

їх семантики, а виводиться логіко–інференційним шляхом із буквального значення форми з урахуванням ситуації [9, с. 290].

Невербальна заборона належить до імпліцитної заборони. Типовими для невербальної заборони є такі засоби: проксемічні – заборонити, ставши слухачеві на дорозі; такесичні – заборонити, застосувавши силу. Невербальні засоби вираження заборони часто поєднуються з прямими або непрямими вербальними засобами:

"Ich gehe jetzt zu ihm." Er machte einen Schritt vorwärts. – "Nein!" sagte ich und trat ihm in den Weg [18, с. 86].

Реалізація прямої експліцитної та імпліцитної заборони відбувається найчастіше за допомогою директивного типу висловлень:

Warte, Bursche, wir werden noch abrechnen! – Rühr ihn nicht an! [22, S. 115].

Непряма експліцитна та імпліцитна заборона здійснюється за допомогою асертивного, комісивного та експресивного типу висловлень:

Ich muss ihm doch sagen, dass er die Demo morgen früh vor dem Soziologischen Institut abziehen soll, und nicht vor dem Hauptgebäude. – Morgen früh – bist du verrückt? Morgen ist Samstag! [24, S. 252]

Ich werde aufstehen und Frühstück für Sie machen, alles... – Sie werden gar nichts tun [21, S. 65].

Висновки. Вираження заборони як мовленнєвого акту заперечення в німецькомовному художньому тексті відбувається експліцитними та імпліцитними засобами. Заборону можна висловити перформативами з *verbieten, nicht zulassen, das Wort entziehen*. Найбільш вживаними серед експліцитних засобів є засоби прямої експліцитної заборони *nein, kein, nicht*. Заперечна частка *nicht* схильна до вживання з дієсловами, що означають процес мовлення: *nicht sagen/reden/erzählen/spotten*, з якими вона забороняє сам акт висловлення пропозиційного змісту. До прямих експліцитних засобів заборони зараховуємо речення *Mach das nicht!/Tu das nicht!* Емоційно–психологічне навантаження на слухача чинять дієслова *dürfen/sollen* з *nicht*, як і дієслова з негативним стилістичним забарвленням: *Spotte nicht/Quatsche nicht* та ін. Непряма експліцитна заборона використовує модальні дієслова з запереченням у кон'юнктиві: *Du solltest z nicht/kein-... ; wenn-Satz z nicht/kein*. Пряма імпліцитна заборона реалізується найчастіше дієсловами з вбудованою заперечною семантикою (*unter*)lassen, *aufhören, genügen, reichen*. Емоційне забарвлення змісту прямої імпліцитної заборони передають вирази *Halten Sie den Mund!/Schluss jetzt!/Lassen Sie den Blödsinn!* Засоби непрямої імпліцитної заборони – це наказові речення, інфінітивні конструкції, риторичні запитання. У забороні виявлені такі невербальні засоби: проксемічні – заборонити, ставши слухачеві на дорозі; такесичні – заборонити, застосувавши силу. Реалізація прямої експліцитної та імпліцитної заборони відбувається найчастіше за допомогою директивного типу висловлень. Непряма експліцитна та імпліцитна заборона здійснюється за допомогою асертивного, комісивного та експресивного типу висловлень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф. С. Бацевич. – Київ: Видавничий центр Академія, 2004.–342 с.
2. Діброва В. А. Мовні та мовленнєві засоби вираження заперечення в англійському й українському офіційно – діловому дискурсі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / В. А. Діброва. – Київ, 2011.–190 с.
3. Крайник О. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні параметри заперечення в сучасній німецькій мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / О. В. Крайник – Львів, 2016. – 213 с.
4. Кубрякова Е. С. Основы морфологического анализа / Е. С. Кубрякова. – Москва: Наука, 1974.–319с.
5. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – Москва: Высшая школа, 1988.–168 с.
6. Паславская А. И. Эксплицитное и имплицитное отрицание в современном немецком языке (на материале производной и непроизводной лексики): дис. ... канд. філологічних наук: 10.02.04 / А. И. Паславская. – Львів, 1990.–209 с.
7. Паславська А. Заперечення як мовна універсалія: принципи, параметри, функціонування / Алла Паславська. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 290 с.
8. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва, 1986. – Выпуск 17. – С. 195–222.
9. Яшенкова О. В. Основы теории мовой комунікації / О. В. Яшенкова. – Київ: Видавничий центр "Академія", 2010.–312 с.
10. Austin J. L. How to do things with words / J. L. Austin. – Oxford, 1962. Русс. Дж. Л. Остин. Слово как действие / Б. Ю. Городецкий (Общ. ред.) // Новое в зарубежной лингвистике. – Москва: Прогресс, 1986. – Вып. 17.– С. 22–129.
11. Brandenstein W. Die Vorsilbe "un-" in Theorie und Anwendung / W. Brandenstein // Sprachform.–1956/1957. – H. 3–4. – S. 231–234.
12. Bussmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bussmann. – Stuttgart: Kröner, 1990. – 904 S.
13. Ehrich, V., Günter, S. Über nicht-direkte Sprechakte / D. Wunderlich // Linguistische Pragmatik, 1972. – S. 255–287.
14. Ende M. Momo / M. Ende. – Stuttgart: Tienemann Verlag, 1973.–268 S.
15. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg: Julius Groos Verlag, 1988.–850 S.
16. Heinemann W. Negation und Negierung. Handlungstheoretische Aspekte einer linguistischen Kategorie / W. Heinemann. – Leipzig: Veb Verlag Enzyklopädie, 1983. – 285 S.
17. Helbig G., Ricken H. Die Negation / G. Helbig, H. Ricken. – Leipzig: Herder-Institut der Karl-Marx-Universität, 1973. – 72 S.
18. Kehlmann D. Ich und Kaminski / D. Kehlmann. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Taschenbuch Verlag, 2003. – 173 S.
19. Kürschner W. Studien zur Negation im Deutschen / W. Kürschner. – Tübingen: Narr, 1983. – 367 S.
20. Qian M. Untersuchungen zur Negation in der deutschen Gegenwartssprache: e. mikro – u. makrostrukturelle Analyse / Minru Qian. – Heidelberg: Groos, 1987. – 361 S.
21. Remarque E. M. Arc de Triomphe. / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1986. – 415 S.
22. Remarque E. M. Die Nacht von Lissabon / E. M. Remarque. – Frankfurt am Main, Berlin: Ullstein, 1986. – 218 S.
23. Schnerrer R. Funktionen des Wortbildungsmorphems un- in der deutschen Gegenwartssprache / R. Schnerrer // Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache. – Leipzig: Bibliogr. Inst., 1982. – Bd. 2. – S. 22–51.
24. Schwanitz D. Der Campus / D. Schwanitz. –Frankfurt am Main: Goldmann Verlag, 1995.–382 S. 256
25. Searle J. R. Ausdruck und Bedeutung. Untersuchungen zur Sprechakttheorie / J. R. Searle. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998.–213 S.
26. Searle J. R. Speech acts. An essay in the philosophy of language. / J. R. Searle. – Cambridge, 1969. Dt.: Sprechakte. Frankfurt, 1971.–305 S.
27. Sennekamp M. Die Verwendungsmöglichkeiten von Negationszeichen in Dialogen / M. Sennekamp. – München, 1979. – 224 S.
28. Vögeding J. Das Halbsuffix " -frei". Zur Theorie der Wortbildung / J. Vögeding // Studien zur deutschen Grammatik. – Tübingen: Gunter Narr.–1981. – Bd. 14.–169 S.
29. Wahrig. Synonymwörterbuch / H. Leisering (Hg.). – Gütersloh/München: Wissen Media Verlag GmbH, 2002.–711 S.

REFERENCES

1. Batevych F.S. Fundamentals of communicative linguistics / F. S. Batevych. - Kyiv: Publishing Center Academy, 2004. – 342 p.
2. Dibrova V. A. Language and speech means of expression of objection in English and Ukrainian official - business discourse: dis. ... Cand. philol. Sciences: 10.02.15 / V. A. Dibrova. - Kyiv, 2011. – 190 p.
3. Kraynyk O. V. Linguocognitive and communicative-pragmatic parameters of negation in the modern German language: dis. ... Cand. philol. Science: special. 10.02.04 / O. V. Kraynyk - Lviv, 2016. – 213 p.
4. Kubryakova E. S. Fundamentals of morphological analysis / E. S. Kubryakova. - Moscow: Nauka, 1974. – 319p.
5. Nikitin M. V. Fundamentals of linguistic theory of meaning / M. V. Nikitin. - Moscow: Higher School, 1988. – 168 p.
6. Paslavskaya A. I. Explicit and implicit negation in modern German (on the material of derivative and non-derivative vocabulary): dis. ... Cand. philological sciences: 10.02.04 / A. I. Paslavskaya. - Lviv, 1990. – 209 p.
7. Paslavska A. Negation as a linguistic universal: principles, parameters, functioning / Alla Paslavska. - Lviv: Publishing house. center of LNU named after Ivan Franko, 2005. - 290 p.
8. Searle J. R. Indirect speech acts / J. R. Searle // New in foreign linguistics. - Moscow, 1986. - Issue 17. - P. 195–222.
9. Yashenkova O. V. Fundamentals of the theory of speech communication / O. V. Yashenkova. - Kyiv: Publishing Center "Academy", 2010. – 312 p.

Explicit and implicit prohibition in the German literary text O. V. Kraynyk

Abstract. In the proposed article, the author examines the prohibition in terms of linguistic pragmatics. Prohibition is considered as a reactive speech act of negation in sequence with the initiative speech act of the interlocutor. The expression of the ban is through various types and means of implementation. Regularities of realization of explicit and implicit speech acts of prohibition in different types of utterances are established: directive, assertive, commission and expressive.

Keywords: negation, speech act, illocutionary purpose, prohibition, explicit expression, implicit expression.